

R a s p r a v e

ODNOS VJEROUČITELJICA I VJEROUČITELJA U HRVATSKOJ PREMA RAZLIKAMA U RAZREDU I NASTAVI

Ana Thea Filipović

Sveučilište u Zagrebu
Katolički bogoslovni fakultet u Zagrebu
ana.filipovic1@zg.htnet.hr

UDK: 2-752-051+316.74](497.5)
37.014.523(497.5)
Izvorni znanstveni rad
Primljeno 09/2015.

Sažetak

U prvom dijelu rada prikazuje se razvoj koncepta pedagogije priznavanja različitosti u odnosu s promicanjem društvene pravednosti u odgoju i obrazovanju. Na temelju relevantne literature pokazuje se ekstenzija ideje egalitarne razlike onkraj rase, kulture i nacije na spol, društveni sloj, mogućnosti i sposobnosti te druge razlike koje tvore identitete osoba. Osvijetljavaju se etičke implikacije inkluzivnih, odnosno ekskluzivnih filozofskih i antropoloških koncepata sadržanih u pedagoškim opredjeljenjima, skrivenom kurikulumu i didaktičkim sastavnicama odgoja i obrazovanja. Pritom dolaze do izražaja i poveznice s postmodernističkim mišljenjem kao i sa specifičnim okolnostima hrvatskoga tranzicijskog društva. Uloga vjeronauka u školi smješta se u kontekst odgoja i obrazovanja koje afirmira razlike kao prednosti. Na toj pozadini u tekstu se iznose rezultati kvantitativnog empirijskog istraživanja o odnosu vjeroučiteljica i vjeroučitelja u Republici Hrvatskoj prema razlikama i nejednakostima u razredu i nastavi. Riječ je o prvom istraživanju na reprezentativnom uzorku koje je obuhvatilo vjeroučiteljsku populaciju svih vjerskih zajednica koje imaju vjeronauk u školi i na čitavom prostoru Hrvatske. Glavni nalaz istraživanja potvrđuje kod ispitanika visok stupanj kulture priznavanja i uvažavanja različitosti te promicanja vrijednosti inkluzivne i pluralne

škole i društva. Ipak, vidljive su i neke nijanse koje ostavljaju prostor za poboljšanje i napredak.

Ključne riječi: *priznavanje različitosti, inkluzivno obrazovanje, socijalna pravednost, vrijednosno usmjerenje škole, kompetencije vjeroučitelja/vjeroučiteljica*

UVOD

Mnogolikost i različitost inherentne su životu i njegovoj dinamici koja neprestano pulsira između težnje za jedinstvom i novih procvata u raznovrsnosti i raznolikosti. Biološki utemeljene, razlike poprimaju i svoje društvene i kulturne forme, vidljive u svim društvima koja poštuju prava i slobode pojedinaca i društvenih skupina. U svijetu povećane osjetljivosti na ljudska prava, s jedne strane, te globalizacijskih procesa i rastuće mobilnosti zbog boljih mogućnosti slobode izbora, s druge strane, pluralizacija je postala jedno od temeljnih obilježja suvremenih društava. Na europskom kontinentu nakon pada Berlinskoga zida 1989. godine dolazi do većih transnacionalnih migracija, koje su promijenile socijalnu i kulturnu sliku Europe. Procesi europskih integracija i istodobnih diversifikacija događaju se u najužoj povezanosti s globalizacijskim procesima u svijetu koji dodatno usložuju društvene fenomene i traže hitan odgovor na izazov pluralizma. Promicanjem prihvaćanja pluralizma i poštovanja različitosti državne i svjetske politike nastoje prevenirati napetosti i konflikte koji se javljaju kao reakcija na prisutnost nepoznatoga i drukčijega u sve prisutnijoj izmiješanosti rasa, naroda, kultura, religija i društvenih slojeva u nekoć homogenijim društvenim sredinama.

1. PEDAGOGIJA PRIZNAVANJA RAZLIČITOSTI I DRUŠTVENA PRAVEDNOST

Kultura inkluzivnog i konstruktivnog ophođenja s mnogolikišću i različitošću imperativ je vremena na koji nastoje odgovoriti brojne društvene institucije, među kojima istaknuto mjesto zauzima škola i školsko odgojno-obrazovno djelovanje. Na tragu zahtjeva kanadskog filozofa Charlesa Taylora za *politikom* koja priznaje razlike razvila se i *pedagogija* priznavanja različitosti. Prema Tayloru, koji je postao jednim od najistaknutijih zastupnika multikulturalizma, priznavanje i poštovanje bitno utječu na oblikovanje identiteta. Zato pravno priznavanje jednakog dostojanstva svih pojedinaca nije dovoljno ako oni nisu priznati i u svojoj posebnosti, jer pripadaju

skupinama koje nisu priznate ili su diskriminirane. Nepriznavanje razlika ide pod ruku s politikom asimilacije.¹

Pedagogija se teorijski i praktično suočava s društvenim nejednakostima, predrasudama, zapostavljanjem i diskriminacijom te odnosima moći koji su s njima povezani. Posljedice svih tih čimbenika su ograničavanje autonomije, nepriznavanje i nepoštovanje iskustava, znanja i postignuća pojedinih subjekata, koje utječe na oblikovanje identiteta mladih osoba, osjećaj vlastite vrijednosti i daljnje usmjeravanje života. Pedagogija priznavanja stoga propitkuje društveno-strukturne uvjetovanosti pedagoškog djelovanja koje utječu na održavanje socijalnih nejednakosti i nepravednih odnosa moći.² Njemačka pedagoginja Annedore Prengel razvija pedagogiju različitosti i mnogolikosti oslanjajući se na pojam samopoštovanja i priznavanja socijalnog filozofa Axela Honnetha³ te promatra pluralnost u društvu prvenstveno kroz prizmu različitih načina življenja i mišljenja te oblika znanja koji nastaju priznavanjem razlika. Tu u prvom planu stoji priznavanje različitosti, a ne tek pojam jednakosti. Riječ je o *egalitarnoj razlici*, gdje pluralnost izrasta iz jednakih prava za različite koje osigurava i ostvaruje demokratsko društvo. Takvo priznavanje razlika odgovara zahtjevu pravednosti i etički je motivirano.⁴ To ipak ne znači da pedagogija različitosti nepromišljeno i neosviješteno uvažava sve moguće životne oblike; ona naglašava da se poštovanje razlika suprotstavlja stavu ravnodušnosti.⁵ Poštovanje i uvažavanje razlike u demokratskom društvu suprotstavlja se društvenim hijerarhijama, diskriminaciji, potiskivanju, marginaliziranju. Naglašavanje jednakosti bez uvažavanja prava na različitost pretvara se u zahtjev za asimilacijom, potiskivanjem, prilagođavanjem, i rezultira isključivanjem drukčijih. Otvorenost za drukčije pretpostavka je priznavanja razlika koje postoje ne samo u odnosu

¹ Usp. Charles Taylor, *The Politics of Recognition*, u: Amy Gutmann (ur.), *Multiculturalism. Examining the Politics of Recognition*, Princeton University Press, Princeton, 1994., 25.

² Usp. Albert Scherr, *Subjektbildung in Anerkennungsverhältnissen. Über "soziale Subjektivität" und "gegenseitige Anerkennung" als pädagogische Grundbegriffe*, u: Benno Hafneger – Peter Henkenborg – Albert Scherr (ur.), *Pädagogik der Anerkennung. Grundlagen, Konzepte, Praxisfelder*, Wochenscahu Verlag, Schwalbach, 2002., 31-35.

³ Usp. Axel Honneth, *Kampf um Anerkennung. Zur moralischen Grammatik sozialer Konflikte*, Suhrkamp, Frankfurt am Main, 1994.

⁴ Usp. Annedore Prengel, *Pädagogik der Vielfalt. Verschiedenheit und Gleichberechtigung in Interkultureller, Feministischer und Integrativer Pädagogik*, VS Verlag für Sozialwissenschaften, Opladen, 2006., 49.

⁵ Usp. Isto. U ovom iskazu dolazi do izražaja igra riječi "Differenz – Indifferenz".

između većine i manjina nego i unutar samih manjinskih skupina, za koje također vrijedi postulat poštovanja raznolikosti. Razlike se očituju i na individualnoj i na kolektivnoj razini, a poštovanje razlika znači i pozornost na trajne promjene kroz koje prolaze i pojedinci i društvene skupine kao aktivni čimbenici oblikovanja vlastitih identiteta. Razlike nisu statične.⁶

Škola i obrazovanje u demokratskom i pluralnom društvu vode računa o razlikama među učenicima, u obiteljima, zajednicama, krajevima, narodima i svijetu. Mnogolikost i različitost individualnih i socijalnih identiteta škola percipira kao vrednotu koja štiti od diskriminacije i nastoji svima pružiti jednake mogućnosti.⁷ U tom smislu cilj uvažavanja različitosti nužno korelira s ostvarivanjem jedinstva i jednakosti.⁸ Pedagogija osjetljiva za razlike razvila se najprije u multirasnim i multikulturnim sredinama svijeta kao što su Sjedinjene Američke Države, gdje se uvidjelo da strukturne nejednakosti u društvu utječu na postizanje rezultata u obrazovanju, a onda i u životu općenito. To je upućivalo na ulogu države i obrazovne politike u rješavanju strukturno uvjetovanih nejednakosti.⁹ U novije vrijeme opseg razlika koje zaslužuju pozornost u odgoju i obrazovanju proširio se od rasne i etničke pripadnosti te s njima često povezanog jezika i socijalnog statusa na religijsku pripadnost, spol, zdravlje, sposobnosti (posebne potrebe, nadarenosti) i druge razlike. Cilj uvažavanja razlika je socijalna pravda, promicanje ljudskog dostojanstva svake osobe, jednakost i napredak u ostvarivanju ljudskih prava i sloboda za sve, osobito za socijalno ugrožene i manjinske skupine. Odgoj i obrazovanje koje štiti raznolikost priznaje pluralizam koji učenici utjelovljuju, shvaća razlike koje proizlaze iz njihovih često višestrukih identiteta *kao prednosti i resurse* u službi odgoja i obrazovanja.¹⁰

Pedagogija osjetljiva na nejednakosti i usmjerena na produktivno ophođenje s razlikama povezana je s *vrijednosnim* usmjerenjem škole i odgojno-obrazovnog djelovanja uopće. Vrednote i nevredno-

---

⁶ Usp. Isto, 182.

⁷ Usp. Laurie Shepherd Johnson, The Diversity Imperative. Building a culturally responsive school ethos, *Intercultural Education* 14 (2003) 1, 17-30.

⁸ Usp. James A. Banks, Teaching for Social Justice, Diversity, and Citizenship in a Global World, *The Educational Forum* 68 (2004) 4, 296-305.

⁹ Usp. Sonia Nieto, Diversity Education. Lessons For A Just World, u: Mokubung Nkomo - Saloshna Vandeyar (ur.), *Thinking Diversity, Building Cohesion. A Transnational Dialogue on Education*, Rozenberg Publishers - UNISA Press, Pretoria - Amsterdam, 17-18.

¹⁰ Usp. Isto, 19-21.

te sastavni su dio odgoja i obrazovanja, bilo na otvoren ili prikriven način, bilo da se prenose preskriptivno ili deskriptivno, kao sadržaj ili kao metoda, odnosno kao okosnica školske kulture.¹¹ Škola koja poštuje i uvažava razlike pomoći će učenicima i učenicama razviti otvoren i pozitivan stav prema pluralizmu i razlikama koje tvore identitete osoba. Učit će ih uočavati kako razlike među pojedincima i društvenim skupinama uključuju običaje, mišljenja, ponašanje, stil komunikacije, vrijednosti i tradicije.¹² U svijetu koji je danas povezaniji nego ikada prije škola omogućuje upoznavanje i poštovanje povijesti i kulture različitih etničkih i religijskih skupina, a posebno onih koje su prisutne u određenom društvu. Kulturno odgovorna pedagogija promiče kulturnu osjetljivost i međukulturni dijalog¹³ te uči učenike priznavati važnost vlastite kulture kao i tuđih kultura. "Kulturno kompetentan pojedinac gleda sve ljude kao jedinstvene te shvaća da njihova iskustva, vjerovanja, vrijednosti i jezik imaju utjecaja na njihovu percepciju i pogled na svijet."¹⁴ Međukulturna osjetljivost i kompetencija uključuje sposobnost promatranja i iskustva kulturne različitosti te posjedovanje kognitivnih i operativnih vještina potrebnih za ophođenje s tim razlikama.¹⁵

Budući da je religija obično jezgra kulture, ona može imati važnu ulogu i u razumijevanju drugih kultura. Ako se njeguje u znaku isključivosti, može imati i suprotan učinak sprječavanja međukul-

¹¹ Usp. Elisabeth Naurath - Martina Blasberg-Kuhnke i dr. (ur.), *Wie sich Werte bilden. Fachübergreifende und fachspezifische Werte-Bildung*, Göttingen, V&R Unipress - Osnabrück, Universitätsverlag, 2013.; Ana Thea Filipović, Školski pastoral kao oblik kršćanskog služenja ljudima u školskom okruženju i doprinos humanizaciji škole, u: Ružica Razum (ur.), *Vjeronauk nakon dvadeset godina: izazov Crkvi i školi. Zbornik radova sa znanstvenog simpozija "Vjeronauk nakon dvadeset godina: izazov Crkvi i školi"*, Glas Koncila - Katolički bogoslovni fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 2011., 159-176.

¹² Usp. Neil Burtonwood, *Cultural diversity, liberal pluralism and schools. Isaiah Berlin and Education*, Routledge, London, 2012.

¹³ Usp. Geneva Gay, Teaching To and Through Cultural Diversity, *Curriculum Inquiry* 43 (2013) 1, 48-70; Dijana Drandić, Uloga i kompetencije nastavnika u interkulturalnom obrazovanju, *Magistra Iadertina* 8 (2013) 1, 49-57.

¹⁴ Baamphatlha Dinama, Cultural Sensitivity and Diversity in Religious Education Textbooks. A Case of Junior Secondary Schools in Botswana, *Journal of Studies in Social Sciences* 10 (2015) 2, 37-57, 49.

¹⁵ Usp. Janet M. Bennett - Milton J. Bennett, Developing Intercultural Sensitivity. An Integrative Approach to Global and Domestic Diversity, u: Dan Landis - Janet M. Bennett - Milton J. Bennett, *Handbook of Intercultural Training*, Sage Publications, Thousand Oaks, CA, 2004., 147-166; Kristiina Holm, *Ethical, Intercultural and Interreligious Sensitivities. A Case Study of Finnish Urban Secondary School Students*, Waxmann, Münster, 2012.

turne osjetljivosti i otvorenosti za međureligijski dijalog.¹⁶ Javno školstvo ima posebnu odgovornost u promicanju tolerancije različitih svjetonazora. Europska unija u tom smjeru zadnjih godina sve više potiče zemlje članice na upoznavanje drugih religija i svjetonazora, kako kroz formalni nastavni kurikulum tako i kroz neformalne odnose izvan kurikuluma.¹⁷ Religijska i međureligijska kompetencija nisu u suprotnosti, jer religijska kompetencija u pluralnom društvu uključuje i međureligijsku kao svoj nastavak.¹⁸ Međukulturna, međureligijska i međusvjetonazorna osjetljivost i empatija stječe se učenjem pogleda na druge ljude i različite društvene skupine, na njihova vjerovanja i vrijednosti iz njihove perspektive. Uživljavanje u situaciju i potrebe drugih zahtijeva veću moralnu i socijalnu osjetljivost. Ona se danas proširuje i na različite druge pripadnosti, kao što su društveno-ekonomska klasa, spol, sposobnosti, mogućnosti i slično. Škola i nastava poučava i odgaja za razumijevanje i poštovanje utemeljeno na priznanju jednakog dostojanstva svih sastavnica identiteta osoba i društvenih skupina. Svaki kontekst, stanje i povijest pojedinog društva imaju posebna težišta u odnosu na uvažavanje različitosti u odgoju i obrazovanju. Stvaranje inkluzivne i "različite" škole koja će biti manje hijerarhijska i više promicati zajedništvo u različitosti istodobno promičući solidarnost i različitost¹⁹ dakako nije lak zadatak. Afirmacija razlika vodi računa o tome na koji način asimetrični odnosi moći pozicioniraju pluralizam u školi i društvu. Sklonost održavanju statusa quo koji zadržava nejednakosti po kojima je kulturni kapital u posjedu privilegiranih

---

¹⁶ Usp. Elina Kuusisto - Arniika Kuusisto - Arto Kallioniemi, How is interreligious sensitivity related to Finnish pupils' religiousness profiles?, u: *British Journal of Religious Education*, <http://dx.doi.org/10.1080/01416200.2014.984587>, 2014., 5-6.

¹⁷ Usp. Council of Europe, Parliamentary Assembly, Recommendation 1720 (2005) - *Education and religion*, 4 October 2005; Organization for Security and Co-operation in Europe, Office for Democratic Institutions and Human Rights, *Toledo Guiding Principles on Teaching about Religions and Beliefs in Public Schools*, OSCE Office for Democratic Institutions and Human Rights, 2007; Racommendation du Comité des Ministres aux Etats membres *sur la dimension des des religions et des convictions non religieuses dans l'éducation interculturelle*, CM/Rec (2008) 12, adoptée par le Comité des Ministres, 10 déc. 2008.

¹⁸ Usp. Hennig Schluß, Erforschung (inter-)religiöser Kompetenz. Konzepte – Probleme – neue Ideen, u: Henning Schluß – Susanne Tschida – Thomas Krobath – Michael Domsgen (ur.), *Wir sind alle "andere". Schule und Religion in der Pluralität*, Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen, 2015., 87.

¹⁹ Usp. Mary Lynn Boscardin – Stephen Jacobson, The inclusive school. Integrating diversity and solidarity through community-based management, *Journal of Educational Administration* 35 (1997) 5, 466-476.

društvenih skupina²⁰, a koji za ostale uvijek znači podvrgavanje i asimilaciju²¹, nameće se snagom inercije.

Miran i plodonosan suživot u doba različitosti zahtijeva *komunikativnu etiku* koja se temelji na komunikaciji koja povezuje osobe u zajedništvo na temelju pravednih odnosa. Za takvu komunikaciju koja ne diskriminira²² potrebno je pažljivo slušanje, koje uključuje respekt, otvorenost i kritičnost spram tuđih priča kako bi došlo do izražaja bogatstvo njihovih iskustava, vrednota, interesa i djelovanja.²³ Egalitarno ophođenje s razlikama temelji se na uključenosti, participaciji, recipročnosti i promjeni perspektive. Umjesto apstraktnog "drugog" ono uvažava konkretne osobe na čije ishode utječu naša vjerovanja i djelovanja. Tu je riječ o *relacionalnom* odgoju za vrednote, gdje različitost obogaćuje etičku prosudbu i olakšava donošenje odluka. Odgoj i obrazovanje koji se temelje na uvažavanju razlika ne iscrpljuju se u nastavi, već se izražavaju i u "skrivenom kurikulumu" (koji se, na primjer, može očitovati u neprimjerenom potpori i nedovoljnom poticanju marginaliziranih skupina) kao i u oblikovanju školske kulture koja razumijeva školu kao životni prostor i mjesto gdje se uči suživot. Školska kultura povezana je s profilom škole i vrijednostima koje promiče pojedina škola. Legitimna pluralnost škola u odnosu na potrebe i izazove konkretnih sredina u osnovi je pokreta koji se naziva razvojem škole.²⁴ Uključivanje obitelji kao odgojnog partnera²⁵ te šire društvene zajednice u prog-

²⁰ Usp. Patrick Lie Andersen – Marianne Nordli Hansen, Class and cultural capital. The case of class inequality in educational performance, *European Sociological Review* 28 (2012) 5, 607-621.

²¹ Usp. Lynn Lemisko, Interweaving Diversity, u: Todd A. Horton – Lynn Lemisko (ur.), *Educator to Educator. Unpacking and Repacking Generative Concepts in Social Studies*, Sense Publishers, Rotterdam, 2015., 54.

²² Usp. Martin Jäggle, (Schul)Kultur der Anerkennung im Spannungsfeld von Pluralität und Alterität, u: Henning Schluß – Susanne Tschida – Thomas Krobath – Michael Domsgen (ur.), *Wir sind alle "andere"*, 70-86.

²³ Usp. Josina M. Makau, Embracing Diversity in the Classroom, u: Josina M. Makau – Ronald C. Arnett (ur.), *Communication Ethics in an Age of Diversity*, University of Illinois Press, Chicago, 1997., 54.

²⁴ Usp. Martin Jäggle – Thomas Krobath – Robert Schelander (ur.), *Lebens. Werte. Schule. Religiöse Dimensionen in Schulkultur und Schulentwicklung*, Lit. Verlag, Wien, 2009.; Ana Thea Filipović, Vjeronauk, razvoj škole i rodna perspektiva. Izvješće sa znanstvenog skupa katehetičarki Europskoga društva žena u teološkom istraživanju, *Kateheza* 31 (2009) 1, 84-86.

²⁵ Usp. Mariana Souto-Manning – Kevin J. Swick, Teachers' Beliefs about Parent and Family Involvement. Rethinking our Family Involvement Paradigm, *Early Childhood Education Journal* 34 (2006) 2, 187-193; Marijana Škutor, Partnerstvo škole i obitelji – temelj dječjeg uspjeha, *Napredak* 154 (2014) 3, 209-222; Ante Pavlović, *Putovima vjerskog odgoja*, Crkva na kamenu, Mostar, 2005., 219-246.

ram i ostvarivanje ciljeva i zadataka škole jedno je od njezinih bitnih obilježja.

Potvrđivanje i slavljenje različitosti (engl. *celebrating diversities*) u pluralnom društvu zacijelo je povezano s postmodernističkim mišljenjem koje, temeljem uvida da su istine i znanja proizvodi interpretacija dominantnih pojedinaca i skupina koji su u posjedu sustava moći i nadzora,²⁶ prigranjuje razlike i proturječja, vidi svijet kao kontingentan, nepostojan i neodređen, potvrđuje posebnost i neregularnost, uočava nedovršenost, fragmentarnost i asimetriju.²⁷ Postmodernizam je skeptičan spram racionalnosti i objektivnosti, univerzalne ideje napretka i emancipacije, te nastoji uspostaviti dijalog unutar razlika. Postmodernizam je i sam proizvod jedne, zapadne kulture, a kritičari ukazuju na unutarnja proturječja samog postmodernizma.²⁸ U Hrvatskoj je prihvaćanje postmodernog mišljenja išlo pod ruku s napuštanjem totalitarne socijalističko-marksističke ideologije, s otvaranjem za drukčije načine mišljenja i društvene prakse.²⁹ No valja imati na umu da "slavljenje razlika", koje ne gleda na koji način neke skupine profitiraju ili su zakinite na osnovi svoje rase, spola, društvene klase i drugih obilježja, nije dovoljno za osiguranje društvene pravednosti i izgradnju suživota u plodonosnoj različitosti.³⁰ Samo deklarativno i folklorističko veličanje različitosti može dovesti do isticanja marginalnih razlika i slabljenja istinske

---

²⁶ Teorije o postmoderni nisu jedinstvene. Glavni zastupnici postmoderne stavljaju je u simboličku vezu sa studentskim nemirima koji su se dogodili u svibnju 1968. godine kada su studenti poduprti uvažanim znanstvenicima zahtijevali radikalne promjene rigidnog, zatvorenog i elitističkog sveučilišnog sustava u Europi. U tom smislu postmodernizam je reakcija na modernizam i pobuna protiv njega. Iako je modernizam želio donijeti jednakost zasnovanu na razumu i slobodama pojedinca (prosvjetiteljstvo), postmodernizam je u njemu vidio opravdanje moći i nadzora jačih nad slabijima (nad seljacima, radnicima, ženama, koloniziranim narodima, osobama s invaliditetom itd.). Dok je moderna bila pod utjecajem racionalizma, na postmodernu su također utjecali filozofi počevši od Friedricha Nietzschea pa do Jacquesa Derridaa. Postmodernisti naglašavaju da su istine i znanja konstrukti pojedinaca i skupina, posredovani kulturom i jezikom. Usp. Terry Barrett, *Modernism and Postmodernism. An Overview with Art Examples*, u: James Hutchens – Marianne Suggs (ur.), *Art Education. Content and Practice in a Postmodern Era*, NAEA, Washington, DC, 1997., 17-18. Postmodernizam je stoga više način mišljenja, nego jedinstven idejni sustav.

²⁷ Usp. Robin Usher – Richard Edwards, *Postmodernism and Education. Different voices, different worlds*, Routledge, London - New York, 1994., 1-2.

²⁸ Za marksističku kritiku usp. Terry Eagleton, *The Illusions of Postmodernism*, Blackwell Publishing, Malden (USA) – Oxford (UK) – Victoria (Australia), 1996.

²⁹ Usp. Ladislav Bogнар, *Pedagogija u razdoblju postmoderne*, u: <http://ladislav-bognar.net/files/Pedagogija%20i%20postmoderna.pdf> (1. 10. 2015.)

³⁰ Usp. Sonia Nieto, *Diversity Education. Lessons For A Just World*, 20.

snage različitosti koja se očituje i u otporu.³¹ “Pluralizam nije datost, nego postignuće.”³² Kao takav, pluralizam zahtijeva participaciju i angažman; zahtijeva poznavanje, a ne tek toleriranje razlika. Pluralizam nije relativizam, jer uključuje svjedočanstvo i suočavanje. Neki autori primjećuju da sam pojam različitosti nije najprimjereniji, jer sugerira postojanje nekog dogovorenog ili idealiziranog standarda od kojega se netko razlikuje.³³ U tom smislu bilo bi primjerenije govoriti o mnogolikosti.

Škola i nastava u pluralnim društvima trebaju voditi računa o činjenici da svaki pojedini učenik i učenica imaju višestruke identitete na temelju vlastitih osobitosti i razlika koje ih obilježavaju. Biti pravedan i dati svima jednake mogućnosti, znači na nediskriminirajući način uvažavati sva ta obilježja.³⁴ Uz to škola istodobno treba izgrađivati osjećaj povezanosti i zajedništva. Škola i nastava mjesto su *integracije i homogenizacije* učenica i učenika, s jedne strane, te *individuacije i diverzifikacije* subjekata, s druge strane. Za uravnoteženo odrastanje, učenje i školsku socijalizaciju potrebno je oboje: pružiti djeci i mladima osjećaj jednakosti, zajedništva i pripadnosti po kojima se mogu osjećati “kao i svi drugi” te poštovati i uvažavati posebna obilježja osobnog i društveno-kulturnog identiteta svakog pojedinca i pojedinke po kojima mogu doživjeti svoju jedinstvenost i postojati na način “kao nitko drugi”. Ljudsko biće neprestano balansira između potrebe i razvijanja odnosa sa sebi sličnima koje jača vlastiti identitet i posebnost te traženja zajedništva s drukčijima koje doduše zahtijeva napor, ali je uvijek obogaćuje i izazov za rast.

Vjeronauk u školi sudjeluje u ostvarivanju zadataka škole, odgoja i obrazovanja u pluralnom društvu koje promiče raznolikost i poštuje razlike s ciljem postizanja jedinstva u različitosti. Pravo na različitost, uz demokratsko i humanističko utemeljenje u ljudskom dostojanstvu, u vjeronauku legitimiraju i religiozni motivi. Kršćan-

³¹ Usp. Louis Menand, *The Myth of American Diversity*, u: *Harper's Magazine*, March 1993., 26-29.

³² The Pluralism Project – Harvard University, *Encountering Religious Diversity, From Diversity to Pluralism*, u: <http://www.pluralism.org/encounter/challenges> (1. 10. 2015.)

³³ Usp. Jacky Lumby, *Conceptualising Diversity and Leadership. Evidence from Ten Cases*, *Educational Management Administration and Leadership* 34 (2006) 2, 151-165.

³⁴ Usp. Neven Hrvatić, *Interkulturalna pedagogija. Nove paradigme*, *Pedagogijska istraživanja* 4 (2007) 2, 241-254; Vesna Bedeković, *Interkulturalna kompetencija cjeloživotnog obrazovanja nastavnika*, *Pedagogijska istraživanja* 8 (2011) 1, 139-151.

ska vjera i teologija, primjerice, izvor raznovrsnosti i različitosti vidi u samom Božjem naumu te pravo na različitost utemeljuje u vjeri u Boga stvoritelja, ali i u Isusovoj poruci i inkluzivnoj praksi kojom se suprotstavljao svakom nepravednom društvenom isključivanju i prigrljivao odbačene, prezrene, marginalizirane, vraćajući im ljudsko dostojanstvo. Slična teološka uporišta imaju i druge religije.

Budući da školske politike danas u Europi potiču prihvaćanje i uvažavanje različitosti u školi i nastavi, vrijedno je istražiti koliko su sami nastavnici i nastavnice na to spremni i koliko se osjećaju osposobljenima za inkluzivan i produktivan odnos prema razlikama. U hrvatskom školskom obrazovnom sustavu koji ima konfesionalni vjeronauk, važno je osobito ispitati otvorenost nastavnika i nastavnica vjeronauka prema razlikama i njihovu kompetenciju ophođenja s različitošću, jer se upravo vjerskim zajednicama često pripisuje stav isključivosti i netolerantnosti spram drukčijih stavova i mišljenja.

2. METODOLOGIJA EMPIRIJSKOG ISTRAŽIVANJA O ODNOSU VJEROUČITELJICA I VJEROUČITELJA PREMA RAZLIKAMA

2.1. Cilj, istraživačka pitanja i hipoteze

U travnju 2015. godine provedeno je empirijsko istraživanje kojemu je bio cilj utvrditi stupanj kulture priznavanja i uvažavanja različitosti kod vjeroučiteljica i vjeroučitelja svih vjerskih zajednica u Republici Hrvatskoj. Razlike o kojima je riječ odnosile su se na obilježja identiteta učenika kao što su spol, regionalno i kulturno podrijetlo, sposobnosti i mogućnosti, zatim na socijalne nejednakosti koje mogu postati predmetom diskriminacije, na stupanj religijske socijalizacije te na svjetonazorne i religijske stavove s kojima se suočava vjeronaučna nastava. Istraživačka pitanja formulirana su u odnosu na te razlike.

Hipoteze na temelju postavljenog cilja bile su sljedeće: 1. da vjeroučiteljice i vjeroučitelji svih vjerskih zajednica u Republici Hrvatskoj pokazuju visok stupanj kulture priznavanja različitosti i inkluzivnog ophođenja s razlikama; 2. da ipak postoji značajna razlika s obzirom na spol vjeroučitelja i vjeroučiteljica, duljinu njihova radnog iskustva, tip duhovnosti koju njeguju, pripadnost većinskoj vjerskoj zajednici ili manjinskim vjerskim zajednicama; 3. da postoji povezanost između stavova vjeroučiteljica i vjeroučitelja spram razlika i njihova reagiranja na neprimjerena ponašanja učenika i učenica te 4. da postoji korelacija između institucionalne podrške koju vjeroučiteljice i vjeroučitelji dobivaju u školi i svojoj vjerskoj

zajednici i inkluzivnog ponašanja s obzirom na razlike u razredu i nastavi. U ovom radu bit će iznesen dio rezultata koje je pokazalo ovo istraživanje.

2.2. Instrument i postupak

Empirijsko istraživanje o odnosu vjeroučiteljica i vjeroučitelja u Hrvatskoj prema razlikama koje su prisutne u nastavi na razini subjekata i religijsko-svjetonazorskih stavova provedeno je prema upitniku koji je autorica ovog rada sastavila u svrhu istraživanja i koji je postavljen na mrežnu stranicu za anonimno *on-line* ispunjavanje.³⁵ Upitnik se sastojao od dvadeset i četiri pitanja s mogućnošću izbora između više ponuđenih odgovora. Devet pitanja odnosilo se na profil sudionika istraživanja: spol, dob, bračni status, status u vjerskoj zajednici, duljinu radnog iskustva u nastavi, veličinu mjesta u kojemu rade te stupanj i vrstu škole u kojoj predaju te mjesto gdje se vjeronauk održava. Trinaest pitanja sastojalo se od više tvrdnji (4-7) koje su se odnosile na osobne karakteristike te stavove i ponašanja vjeroučiteljica i vjeroučitelja u odnosu na priznavanje i uvažavanje različitosti u razredu i nastavi. Za svaku od tih tvrdnji trebalo je izabrati čestinu određenog ponašanja, odnosno stupanj slaganja ili neslaganja, prihvaćanja i uvažavanja ili neprihvaćanja i neuvažavanja razlika na skali Likertovog tipa u rasponu od jedan do četiri. Dva preostala pitanja zahtijevala su procjenu podrške inkluzivnom ponašanju koju vjeroučiteljice i vjeroučitelji primaju od institucija škole, odnosno svoje vjerske zajednice. U obradi upitnika primijenjena je deskriptivna statistika, t-test, interkorelacijske, korelacijske i višestruke usporedbe te faktorska analiza. T-testom provjerene su razlike među skupinama, a povezanosti Pearsonovim koeficijentom korelacije. Osvrtni se odnose samo na značajne razlike i korelacije (na razini 95 %).

Ovo je prvo istraživanje koje je obuhvatilo vjeroučiteljice i vjeroučitelje svih vjerskih zajednica koje imaju vjeronauk u školi u Republici Hrvatskoj, vjeroučiteljice i vjeroučitelje iz cijele zemlje te svih stupnjeva i vrsta škole u kojima predaju vjeronauk.³⁶ Priznavanje pluralizma i inkluzivan odnos prema različitosti tako je i metodološki

³⁵ Mrežna adresa na kojoj se nalazio upitnik je: <https://docs.google.com/forms/d/1xz0PN2w5Lk1yJTcAaTD6rVkZnvNXFCj3BWFexFsjhCU/viewform?c=0&w=1>.

³⁶ Istraživanje je provedeno u okviru znanstvenog projekta "Ispitivanje i unaprjeđivanje socijalnih kompetencija vjeroučitelja s osobitim naglaskom na ophođenje s različitnošću" (br. HR-2/2015-2/2S-2P-2T/2SW), koji je, u sklopu svoga programa potpore teologinja, financirala Ekumenska inicijativa žena sa sjedištem u Omišu. Voditeljica projekta je autorica ovog rada.

valoriziran. U popratnom pismu vjeroučiteljicama i vjeroučiteljima objašnjena je svrha istraživanja te su bili zamoljeni za iskrenost u odgovorima, čemu je dodatno pridonijela anonimnost upitnika koji se ispunjavao elektroničkim putem.

2.3. Analiza realiziranog uzorka

2.3.1. Broj sudionika i konfesionalni vjeronauk koji predaju

U istraživanju je sudjelovao 471 ispitanik/ispitanica ili 15,52 % od ukupne populacije koja se sastoji od 3.033 vjeroučiteljice i vjeroučitelja svih vjeroispovijesti koje imaju vjeronauk u školi u Republici Hrvatskoj.³⁷ Put do elektroničkih adresa vjeroučiteljica i vjeroučitelja ostvaren je preko nadležnih tijela vjerskih zajednica.³⁸ Od ukupnog broja vjeroučiteljica i vjeroučitelja koji su se odazvali i sudjelovali u istraživanju 90,2 % ih predaje katolički³⁹, 3,4 % evanđeoski (pentekostni), 2,8 % islamski, 1,7 % adventistički, 1,1 % baptistički⁴⁰, 0,2 % evangelički ili reformirani vjeronauk. Vjeroučitelji/ce pravoslavnog i židovskog vjeronauka nisu se odazvali istraživanju. 0,4 % vjeroučiteljica i vjeroučitelja navelo je "ostalo" bez specifikacije koju je trebalo unijeti.⁴¹ Rezultati istraživanja reprezentativni su

---

³⁷ Podatci o ukupnom broju vjeroučiteljica i vjeroučitelja dobiveni su iz Ministarstva znanosti, obrazovanja i sporta Republike Hrvatske. Prema istom dopisu MZOS-a od 24. 2. 2015. godine u osnovnim školama radi 2.499 vjeroučiteljica i vjeroučitelja, a u srednjim školama njih 534. Velik dio vjeroučiteljskog kadra nije, međutim, zaposlen s punim radnim vremenom te bi taj broj kada bi se njihovo radno vrijeme pretvorilo u puno radno vrijeme, iznosio svega 2.011 osoba.

³⁸ Voditelji/voditeljice odgovarajućih tijela pojedinih vjerskih zajednica za manjinske zajednice te voditeljice i voditelji županijskih stručnih vijeća vjeroučitelja/ica za katolički vjeronauk (s kojima se kontaktiralo također preko Nacionalnoga katehetskog ureda) bili su zamoljeni prosljediti pismo sa zamolbom za sudjelovanjem u istraživanju te poveznicu na upitnik koji je postavljen na mrežu svim vjeroučiteljima i vjeroučiteljicama koji su pod njihovom ingerencijom.

³⁹ Prema popisu stanovništva iz godine 2011. u Hrvatskoj se 86,28 % stanovnika izjašnjava katolicima, 4,44 % pravoslavcima, 0,34 % protestantima, 0,30 % pripadnicima ostalih kršćanskih zajednica, 1,47 % muslimanima, 0,01 % pripadnicima židovstva, 0,06 % pripadnicima istočnih religija. Usp. Državni zavod za statistiku, Stanovništvo prema vjeri, Popisi 2001. i 2011., 12. na: http://www.dzs.hr/Hrv_Eng/publication/2012/SI-1469.pdf.

⁴⁰ 0,2 % vjeroučiteljica i vjeroučitelja ispunilo je upitnik gdje je baptistički i evanđeoski vjeronauk stavljen zajedno. Na prijedlog jedne ispitanice u upitniku su ubrzo razdvojeni. Ovaj postotak, međutim, treba pridodati gore navedenim postotcima za evanđeoski i baptistički vjeronauk.

⁴¹ Prvi indikator za identificiranje vjerskih zajednica koje imaju vjeronauk u školama bili su ugovori sklopljeni između Vlade Republike Hrvatske i pojedinih vjerskih zajednica koji reguliraju nastavu vjeronauka u školama u Republici Hrvatskoj (objavljeni u *Narodnim novinama*), a uvid u stanje zajednica koje zaista i ostvar-

za opću populaciju vjeroučitelja i vjeroučiteljica kao i za katoličke kada se prikazuju zasebno. Budući da vjeroučiteljica i vjeroučitelja drugih vjeroispovijesti, osim većinske katoličke, ukupno ima vrlo malo (manje od 100 u ispitanom uzorku), rezultati koji se odnose na "ostale" prikazani su zajedno i samo radi ilustracije i usporedbe grupiranja rezultata. Katkada ukazuju na posebnosti manjinskog statusa vjeronauka i vjeroučitelja tih vjerskih zajednica.

2.3.2. Profil sudionika s obzirom na spol, dob, staž i status u vjerskoj zajednici

U istraživanju je sudjelovao veći postotak žena nego muškaraca, a omjer je osobito uočljiv kod vjeroučiteljica katoličkog vjeronauka, kojih se odazvalo trostruko više nego vjeroučitelja (usp. Tabl. 1). Vjerojatno nije riječ samo o višestruko većem odazivu žena nego i o stvarnoj situaciji prevlasti žena u pedagoškim zanimanjima, u nastavi općenito, pa tako i u nastavi vjeronauka.

Tablica 1. Spol vjeroučiteljica/vjeroučitelja

Spol	Svi vjeroučitelji/ce (N=471) %	Katolički (N=425) %	Ostali (N=46) %
Muški	24,4	22,4	43,5
Ženski	75,6	77,6	56,5

Dobna struktura ispitanica i ispitanika pokazuje da se najveći dio vjeroučiteljske populacije nalazi u dobnoj skupini od trideset i jedne godine do četrdeset godina, a potom od četrdeset i jedne do pedeset godina života (Tabl. 2). Prosjek od 39 godina života svjedoči o još pretežito mladom i vitalnom vjeroučiteljskom korpusu. To je obilježje povezano s činjenicom da je vjeronauk 1991. godine integriran u sustav javnog školstva u Republici Hrvatskoj nakon sloma komunističkog režima. Najveći dio sadašnjih vjeroučiteljica i vjeroučitelja školovao se za svoje zanimanje tek u razdoblju koje je uslijedilo nakon prvih demokratskih izbora 1990. godine i nakon rata koji je vodio osamostaljenju zemlje 1991.-1995. godine.

S navedenim podacima o dobi koreliraju i podatci o radnom stažu ili godinama iskustva u nastavi vjeronauka (usp. Tabl. 3). Rezultat koji se odnosi na ukupan broj ispitanika je sljedeći: 16,1 % vjeroučiteljica i vjeroučitelja predaje vjeronauk dvadeset i više godi-

---

uju nastavu vjeronauka u školama provjeren je podacima koji su dobiveni iz Agencije za odgoj i obrazovanje.

na, 21,0 % između petnaest i dvadeset godina, 21,2 % od deset do petnaest godina, 23,8 % ih predaje pet do deset godina te 17,8 % od nula do pet godina.

Tablica 2. Dobna struktura vjeroučiteljica/vjeroučitelja

Dob	Svi vjeroučitelji/ce (N=471) %	Katolički (N=425) %	Ostali (N=46) %
Do 30 godina	16,4	15,6	23,8
31-40 godina	45,2	45,9	38,1
41-50 godina	27,5	28,6	16,7
51-60 godina	8,3	7,7	14,3
61 i više godina	2,6	2,2	7,1
<i>Prosjek (godine)</i>	<i>39</i>	<i>39</i>	<i>40</i>

Tablica 3. Koliko dugo ispitanici/ce predaju vjeronauk

0-5 godina	5-10 godina	10-15 godina	15-20 godina	20 i više godina
17,8	23,8	21,2	21,0	16,1

Budući da je riječ o prvom obuhvatnom istraživanju za cijelu Hrvatsku i sve vjerske zajednice, mogu biti zanimljivi i podatci o statusu vjeroučitelja i vjeroučiteljica u vjerskoj zajednici (usp. Tabl. 4). Vidljiva je razlika između većinske katoličke zajednice, čiji su vjeroučitelji i vjeroučiteljice u 90,3 % slučajeva vjernici laici, dok je u manjinskim vjerskim zajednicama omjer između vjeroučiteljica i vjeroučitelja koji su vjerski službenici (53,3 %) i onih koji su vjernici laici (46,7 %) vidno drukčiji, iako zbog malog broja ispitanika tih zajednica (N=46) i ovaj podatak treba uzeti s rezervom.

Tablica 4. Status vjeroučitelja/vjeroučiteljica u vjerskoj zajednici

Status u vjerskoj zajednici	Svi vjeroučitelji/ce (N=471) %	Katolički (N=425) %	Ostali (N=46) %
Vjerski službenik/službenica (svećenik/pastor/pastorica, imam, rabin...)	7,9	3,8	53,3
Redovnica/redovnik	5,9	5,9	0,0
Laikinja/laik	85,1	90,3	46,7
Ostalo	1,1	0,0	0,0

2.3.3. Mjesto gdje se održava vjeronauk i vrsta škole u kojoj vjeroučitelji/ce rade

Budući da je riječ o vjeronauku kao školskom predmetu, on se redovito održava u prostorima škole. Ta se redovitost odnosi na 93,3 % slučajeva katoličkog vjeronauka te na 85,4 % konfesionalnih vjeronauka svih vjerskih zajednica. Inkluzivan odnos prema manjinama vidljiv je u tome što se manjinskim vjerskim zajednicama pruža mogućnost održavanja vjeronauka i u prostorima vjerske zajednice ukoliko nema dovoljnog broja učenika za pojedini konfesionalni vjeronauk koji prema važećim propisima treba biti sedam učenika po razredu. Pripadnici manjinskih vjerskih zajednica u Hrvatskoj u 69,6 % slučajeva održavaju vjeronauk u prostorima vjerske zajednice ili kombinirano u školi i prostorima zajednice, ovisno o pojedinim skupinama učenika (usp. Tabl. 5).

Tablica 5. Mjesto gdje se održava vjeronauk

Gdje se održava vjeronauk?	Svi vjeroučitelji/ce (N=471) %	Katolički (N=425) %	Ostali (N=46) %
U školi	85,4	93,3	13,0
U prostorijama vjerske zajednice	6,9	0,0	69,6
Jedno i drugo	7,7	6,7	17,4

Nalaz istraživanja o školama u kojima vjeroučitelji/ce predaju pokazuje da osim onih koji rade samo u jednom stupnju ili vrsti škole visok postotak vjeroučiteljica i vjeroučitelja (42,0 %) radi kako u više škola tako i u kombinaciji različitih škola: osnovnih i srednjih, osnovnih i centara za odgoj i obrazovanje djece i mladih s posebnim potrebama, u gimnazijama i strukovnim školama i slično (usp. Tabl. 6).

3. REZULTATI I RASPRAVA

Istraživanje je pokazalo da vjeroučiteljice i vjeroučitelji svih vjerskih zajednica u Hrvatskoj općenito pokazuju visok stupanj kulture prihvaćanja različitosti i inkluzivnog ophođenja s razlikama. Većina odgovora na ljestvici Likertovog tipa u rasponu od 1-4 koncentrirana je oko vrijednosti 3 i 4 koje afirmiraju razlike (3 = većinom prihvaćam, 4 = izrazito prihvaćam), a u odnosu na negativna ponašanja oko vrijednosti 1 i 2. Budući da se većina rezultata ne razli-

Tablica 6. Stupanj i vrste škola u kojima predaju vjeronauk

U kojoj školi i razredima predajete vjeronauk?	Svi vjero- učitelji/ce (N=471) %	Katolički (N=425) %	Ostali (N=46) %
Niži razredi osnovne škole	17,2	15,8	30,4
Viši razredi osnovne škole	28,2	28,9	21,7
Trogodišnja strukovna srednja škola	0,4	0,5	0,0
Četverogodišnja strukovna srednja škola	5,1	5,6	0,0
Gimnazija	4,9	4,5	8,7
Centar za djecu i mlade s posebnim potrebama	2,1	2,4	0,0
Predajem u više različitih škola	42,0	42,4	39,1

kuje, razlike i korelacije koje su identificirane, iako su statistički značajne, nisu velike u apsolutnim vrijednostima, već je riječ o razmjerno blago izraženim trendovima. No kako se upitnikom željelo propitati više područja i dimenzija priznavanja različitosti i inkluzivnog ophođenja s razlikama, u odgovorima ispitanica i ispitanika ipak je moguće uočiti i neke značajne nijanse.

3.1. Prihvaćanje različitosti ljudi, njihovih situacijskih obilježja, kultura i svjetonazora

Na pitanje koliko prihvaćaju različitost ljudi, situacija koje ih obilježavaju te različitost kultura i svjetonazora u svojoj sredini, odgovori na ljestvici od 1 do 4 (1 = jedva ili teško prihvaćam, 2 = umjereno prihvaćam, 3 = većinom prihvaćam, 4 = izrazito prihvaćam) kreću se u prosjeku između 3,08 i 3,45, pri čemu najniže vrijednosti ima prihvaćanje različitih svjetonazora = 3,08, premda je i ono još uvijek vrlo visoko (usp. Tabl 7).

3.2. Uvažavanje spolnih razlika u nastavi

Odgovori na tvrdnje koje opisuju kako se vjeroučitelji i vjeroučiteljice odnose prema učenicima jednog i drugog spola pokazuju visok stupanj uvažavanja spolnih i rodničkih razlika. Ponajprije se često (3) do redovito (4) prema učenicima/učenicama jednog i drugog spola odnose jednako ($M = 3,92$). U sličnom omjeru oslovljavaju

Tablica 7. Prihvaćanje različitosti ljudi, situacija koje ih obilježavaju te različitosti kultura i svjetonazora u svojoj sredini

Prihvaćanje	Svi vjeroučitelji/ce – Prosjek (M, 1-4)
Različitosti ljudi	3,35
Različitost situacija koje obilježavaju ljude	3,22
Različitost svjetonazora	3,08
Različitost kultura	3,45

i učenice i učenike (M = 3,58) te u vjeronaučnoj nastavi navode primjere iz iskustvenog svijeta i dječaka i djevojčica (M = 3,37). Povremeno (2) do često (3) ne obaziru se na razlike vezane uz spol (M = 2,86). Ispitanici i ispitanice u najmanjoj mjeri primjenjuju teološke spoznaje vezane uz dekonstrukciju patrijarhalnih obrazaca teološkog mišljenja (M = 2,71). U nešto većoj mjeri takva znanja primjenjuju vjeroučitelji i vjeroučiteljice s više iskustva i radnog staža, nego oni s manje, premda je korelacija mala ($r = 0,116$).

Važnu ulogu u inkluzivnom ophođenju s razlikama zacijelo ima izobrazba nastavnčkog kadra, gdje će budući nastavnici i nastavnice tijekom studija i u stručnoj praksi⁴², kombinirajući nastavu, rasprave, promatranje ponašanja profesora i profesorica kao modela i iskustvo praktikuma u stvarnim situacijama u školama⁴³, biti osposobljeni za afirmativan odnos prema mnogolikosti učeničkih obilježja i situacija. To također uključuje propitkivanje filozofskih i teoloških koncepata vezanih uz poimanje čovjeka te pojmova kao što su osoba, zajednica, identitet, različitost i slično. Pokušaji inkluzivnog mišljenja u nastavničkoj izobrazbi i praksi pokazuju kako je potrebno duboko osvješćivanje koje kreće od neprimjećivanja razlika i percepcije razreda kao homogene skupine, preko uočavanja razlika (heterogenosti) kao problema i izazova, do odnosa prema razlikama kao vrijednosti i prilici za obogaćivanje svih.⁴⁴

⁴² Usp. Carmen Mills, Making a difference. Moving beyond the superficial treatment of diversity, *Asia-Pacific Journal of Teacher Education* 36 (2008) 4, 261-275.

⁴³ Usp. Bárbara C. Cruz – Jennifer Patterson, Cross-Cultural simulations in Teacher Education. Developing Empathy and Understanding, *Multicultural Perspectives* 7 (2005) 2, 40-47.

⁴⁴ Usp. Anne Sliwka, From homogeneity to diversity in German education, u: Organisation for Economic Co-Operation and Development, Centre for Educational Research and Innovation, *Educating Teachers for Diversity. Meeting the Challenge*, OECD, 2010., 213-214.

3.3. Uvažavanje kulturne i regionalne različitosti

Pokazatelji uvažavanja kulturne i regionalne različitosti bili su: uzimanje primjera u nastavi iz svih kultura i krajeva iz kojih dolaze njihovi učenici i učenice, gdje je prosjek rezultata $M = 3,24$, zatim poticanje učenika/ca na upoznavanje kulturne i regionalne različitosti s prosjekom odgovora ispitanika $M = 3,44$ i njegovanje posebnog osjećaja ili odnosa prema pripadnicima manjina s odgovorima prosječne vrijednosti 2,73 (2 = povremeno, 3 = često, 4 = redovito). Na takve razlike se ispitanici ipak povremeno (2) ne obziru ($M = 2,02$). Rijetko ili nikad (1) do povremeno (2) vjeroučiteljice i vjeroučitelji drže se samo većinske kulturne i regionalne pripadnosti ($M = 1,92$). Tablica 8 ukazuje na blagu razliku u odnosima prema ovoj tvrdnji između vjeroučiteljica i vjeroučitelja vjeronauka većinske katoličke zajednice i manjinskih zajednica. Budući da je konfesionalna i vjerska pripadnost često povezana s kulturnom, razumljiva je veća osjetljivost manjinskih vjerskih zajednica na manjinske kulturne i regionalne pripadnosti.

Tablica 8. Odgovori na tvrdnju "Držim se samo većinske kulturne i regionalne pripadnosti"

	Svi vjeroučitelji/ce (N=471) %	Katolički (N=425) %	Ostali (N=46) %
Rijetko ili nikad	33,8	30,6	63,0
Povremeno	40,1	41,6	26,1
Često	22,1	23,5	8,7
Redovito (uvijek)	2,1	2,4	0,0
Bez odgovora	1,9	1,9	2,2
<i>Prosjek (M, 1 - 4)</i>	<i>1,92</i>	<i>1,98</i>	<i>1,44</i>

Usporedba varijable spola vjeroučitelja i vjeroučiteljica u odnosu na navedene tvrdnje pokazuje da muškarci nešto manje nego žene potiču učenike i učenice na upoznavanje različitosti (M muškarci = 3,23; M žene = 3,51). Međutim, nešto češće nego žene imaju poseban osjećaj ili odnos prema pripadnicima manjina (M muškarci = 2,95; M žene = 2,66). Vjeroučiteljice i vjeroučitelji koji prakticiraju svoju vjeru posve u skladu s tradicijom svoje vjerske zajednice češće u nastavi uzimaju primjere iz života i kulture svih krajeva iz kojih dolaze njihovi učenici i učenice ($r = 0,111$).

Hrvatska je na planu vanjskih migracija još uvijek više zemlja emigracije, nego imigracije. Međutim, vidljive su nutarnje migraci-

je, uzrokovane posljedicama rata kao i gospodarskim razlozima koji motiviraju ljude na preseljenje u druge krajeve i veća središta, gdje nalaze priliku za obrazovanje, posao i bolje uvjete života. Školski razredi zasigurno su sredine u kojima žive djeca različitoga regionalnog i kulturnog podrijetla, koje asimilacionistički stavovi ili ignoriraju ili vide kao problem, a ne kao priliku.⁴⁵ Vjeroučiteljice i vjeroučitelji imaju važnu ulogu u suzbijanju diskriminacije i predrasuda promicanjem nediskriminirajućih oblika komunikacije i samozricanja koje se temelji na upoznavanju, poštovanju i uvažavanju razlika. Monoteističke religije, poglavito većinsko kršćanstvo, imaju u svojoj poruci izraženu osjetljivost za strance, marginalizirane, zakinute. Poštovanjem i uvažavanjem kulturnih i vjerskih običaja različitih sredina, nadovezivanjem na moguća iskustva obiteljske i društvene socijalizacije djece i mladih, vjeroučiteljice i vjeroučitelji mogu posredovati svakom učeniku i učenici osjećaj priznanja i poštovanja, poruku da ne moraju potiskivati dijelove svoga identiteta, već da ih mogu slobodno ugraditi kao obogaćenje u sredinu u kojoj žive, jer će naići na poštovanje. Tako vjeroučitelji i vjeroučiteljice žive svoju ulogu svjedoka vrijednosti o kojima govore te postaju graditeljima pravednije društvene prakse.

3.4. Osjetljivost spram socijalnih nejednakosti

Osjetljivost za socijalne nejednakosti čije se posljedice žele ublažiti odgovarajućim odnosom prema učenicima i nastavnim sadržajima, provjerena je kroz sljedeće pokazatelje: uzimanje primjera u nastavi iz iskustvenog svijeta učenika i učenica svih socijalnih slojeva, za koje odgovori ispitanika na ljestvici Likertovog tipa u rasponu od 1-4 pokazuju prosječnu vrijednost $M = 3,21$; poticanje učenika i učenica na razmišljanje o društvenim nepravdama i pravednosti s rezultatom prosjeka 3,58; poticanje učenika i učenica na pomaganje onima koji su slabijeg imovinskog stanja s rezultatom prosjeka 3,58; poticanje na zadatke kojima će učenici i učenice razvijati osjećaj za socijalno ugrožene ($M = 3,45$) te osvješćivanje dostojanstva ljudske osobe onkraj bilo koje socijalne uvjetovanosti ($M = 3,77$). Vjeroučiteljice i vjeroučitelji u prosjeku povremeno (2) do često (3) nastoje ne primjećivati razlike u socijalnom podrijetlu radi dobra učenika i učenica ($M = 2,87$).

⁴⁵ Usp. Usp. Anne Sliwka, From homogeneity to diversity in German education, 205-217.

Postoji korelacija između varijable duljine radnog iskustva u nastavi vjeronauka i nekih ponašanja kojima se nastoje ispravljati socijalne nejednakosti. Istraživanje je pokazalo da vjeroučiteljice i vjeroučitelji s duljim radnim stažem češće koriste u nastavi primjere iz iskustva učenica i učenika svih socijalni slojeva ($r = 0,111$) i češće potiču učenike i učenice na zadatke kojima će razvijati osjećaj za socijalno ugrožene ($r=0,109$). Vjeroučitelji i vjeroučiteljice koji se više poistovjećuju s vjerskom zajednicom te prakticiraju svoju vjeru i duhovnost posve u skladu s tradicijom vlastite vjerske zajednice u većoj mjeri osvješćuju dostojanstvo ljudske osobe onkraj bilo koje socijalne uvjetovanosti ($r = 0,108$). Također češće potiču učenike i učenice na zadatke kojima će razvijati osjećaj za socijalno ugrožene ($r=0,122$).

Onkraj tradicionalnog promicanja karitativnog ponašanja koje je karakteristično za sve monoteističke religije, vjeronauk treba teološki propitivati i dublje strukture društvenih nepravdi, polazeći od činjenice da su privilegirani status i društvene nepravde društveno konstruirani. Dekonstrukcija privilegija i moći koje proizvode nejednakosti pridonosi vraćanju dostojanstva svakoj osobi, posebno onima koji su žrtve nepravednih okolnosti. Nastava i škola tako neće stajati u službi interesa dominantnih skupina u društvu, već pridonositi izgradnji pravednijeg društva.

3.5. Uvažavanje razlika u psihofizičkom, mentalnom i psihosocijalnom razvoju djece i mladih

U sličnim se vrijednostima kao i odgovori na prethodne tvrdnje kreću i oni koji propituju uvažavanje razlika u psihofizičkom, mentalnom i psihosocijalnom razvoju djece i mladih. Vjeroučiteljice i vjeroučitelji najčešće osvješćuju bogatstvo svake osobe onkraj bilo koje različitosti ili nedostatka ($M = 3,51$), potiču "zdrave" i nadarenije učenike na pomaganje onima kojima je potrebna pomoć u učenju i vladanju ($M = 3,28$) te u nešto manjoj mjeri tematiziraju razlike navođenjem primjera i zadacima koji potiču poštovanje razlika, što zahtijeva veći didaktički angažman ($M = 2,97$ na ljestvici na kojoj 2 znači povremeno, 3 često, a 4 redovito). Na tvrdnju da se teško nose s takvim razlikama vjeroučiteljice i vjeroučitelji uglavnom odgovaraju između rijetko ili nikad (1) i povremeno (2) s prosječnom vrijednošću od 1,47. Slučajeve koji odstupaju od prosjeka također tek rijetko ili povremeno delegiraju stručnim službama ($M = 1,72$).

Korelacije pokazuju da se vjeroučitelji/ce koji se više poistovjećuju s tradicijom svoje vjerske zajednice lakše opходе s razlikama

u pogledu psihofizičkog, mentalnog i psihosocijalnog razvoja djece i mladih ($r = -0,152$). Vjeroučiteljice žene nešto više nego vjeroučitelji muškarci osvješčuju bogatstvo svake osobe onkraj bilo koje različitosti ili nedostatka (muškarci $M = 3,41$; žene $M = 3,54$). Vjeroučiteljice i vjeroučitelji s više iskustva u nastavi vjeronauka češće potiču "zdrave" i nadarenije učenike i učenice na pomaganje onima kojima je potrebna pomoć u učenju i vladanju ($r = 0,117$). Za ovo područje razlika vrijede isti postulati s obzirom na dublje filozofsko i teološko propitkivanje dominantnih antropologija. Didaktička valorizacija odnosi se kako na uvažavanje različitih sposobnosti i mogućnosti učenica i učenika tako i na uključivanje njihovih potreba, pitanja i iskustava u vjeronaučnu nastavu. Ukoliko se ne mogu prepoznati u pristupima, govoru i primjerima u nastavi, pojedini učenici će se nužno osjećati isključenima i oblikovati negativnu sliku o sebi i svojim vlastitostima.

3.6. Ophođenje s razlikama u stupnju vjerske socijalizacije učenika i učenica

Vjeronauk u školi upisuju učenici i učenice s različitim odnosom prema vjeri, od samo tradicijske vezanosti roditelja za određenu konfesiju, preko onih koji su iz različitih razloga zainteresirani upoznati određenu vjeru, do angažiranih vjernika u svojoj vjerskoj zajednici. Vjeronaučna nastava mora imati smisla za svakoga od njih.⁴⁶ No, kako se vjeroučiteljice i vjeroučitelji odnose prema razlikama u stupnju vjerske socijalizacije i osjećaja pripadnosti vjerskoj zajednici, prema stupnju njezine veće ili manje odsutnosti kod svojih učenika i učenica? U 38,4 % slučajeva rijetko ili nikad (1) te u 45 % slučajeva samo povremeno (2) preferiraju učenike/ce koji su pravi vjernici. Najčešće nastoje odgajati u vjeri i one učenike i učenice koji su slabo vjerski socijalizirani (37,8 % često, 53,7 % njih redovito; $M = 3,47$). Relativno često potiču dijalog među učenicima i učenicama koristeći njihove razlike u vjerskoj socijalizaciji ($M = 2,92$). Korelacije pokazuju da to češće čine vjeroučitelji i vjeroučiteljice koji prakticiraju svoju vjeru i duhovnost posve u skladu s tradicijom vlastite vjerske zajednice ($r = 0,114$). Vjeroučiteljice i vjeroučitelji također često (3) gledaju razred kao cjelinu i ne obaziru se na razlike ($M = 2,89$). Tome su nešto sklonije vjeroučiteljice žene nego vjeroučitelji muškarci (žene $M = 2,95$; muškarci $M = 2,71$).

⁴⁶ Usp. Zajednička sinoda biskupija Savezne Republike Njemačke, *Vjeronauk u školi*, Katehetski salezijanski centar, Zagreb, 1995., br. 2, 5.

Odgovori vjeroučiteljica i vjeroučitelja u odnosu na to koliko stavljaju naglasak na usvajanje vjerskog znanja neovisno o osobnom stavu učenika, podijeljeni su nešto raznolikije, kao što to pokazuje tablica 9.

Tablica 9. Koliko stavljaju naglasak na usvajanje vjerskog znanja neovisno o osobnom stavu učenika/ca

Stavljam naglasak na usvajanje vjerskog znanja neovisno o osobnom stavu učenika	Svi vjeroučitelji/ce (N=471) %	Katolički (N=425) %	Ostali (N=46) %
Rijetko ili nikad	11,9	11,8	13,0
Povremeno	26,8	25,6	37,0
Često	35,9	36,9	26,1
Redovito (uvijek)	24,0	24,7	17,4
Bez odgovora	1,5	0,9	6,5
<i>Prosjek (M, 1 - 4)</i>	<i>2,73</i>	<i>2,75</i>	<i>2,51</i>

3.7. Govor o drugim religijama i konfesijama u vjeronaučnoj nastavi

Konfesionalni vjeronauk upoznaje učenike i učenice s određenom religijom ili konfesijom. Pritom govori također o drugim religijama i vjerskim zajednicama. Kako ih vjeroučiteljice i vjeroučitelji prikazuju, na temelju i onkraj onoga što propisuju vjeronaučni programi i donose vjeronaučni udžbenici? Prema njihovim iskazima, druge religije i konfesije prikazuju sa stajališta svoje vjerske zajednice ukazujući na ono što je različito, povremeno (30,4 %), često (37,8 %) ili redovito (23,4 %), što daje prosječnu vrijednost $M = 2,80$. O sličnostima i razlikama govore izbjegavajući negativne kvalifikacije redovito ili uvijek 49,3 %, odnosno često 35,5 % vjeroučiteljica i vjeroučitelja, kao što pokazuje tablica 10. Korelacije govore da tako češće postupaju vjeroučiteljice i vjeroučitelji s više radnog iskustva nego oni s manje ($r = 0,159$).

Isključivi stavovi koji bi se izrazili u jasnom davanju do znanja da je samo vjera vlastite vjerske zajednice prava vjera, kod većine vjeroučiteljica i vjeroučitelja razmjerno su rijetki. Odgovor rijetko ili nikad dalo je 60,9 % vjeroučitelja/ica, povremeno 19,1 %, često 10,2 %, a uvijek tek 7,6 % vjeroučiteljica i vjeroučitelja (usp. Tabl. 11). Vjeroučitelji muškarci nešto su skloniji jasnom davanju do zna-

nja da je samo vjera njihove vjerske zajednice prava vjera, nego žene vjeroučiteljice (muškarci $M = 1,81$; žene $M = 1,58$).

Tablica 10. Govor o sličnostima i razlikama drugih religija i konfesija u odnosu na vlastitu, izbjegavajući negativne kvalifikacije

Govorim o sličnostima i razlikama, ali izbjegavam negativne kvalifikacije	Svi vjeroučitelji/ce (N=471) %	Katolički (N=425) %	Ostali (N=46) %
Rijetko ili nikad	2,3	1,9	6,5
Povremeno	11,3	10,4	19,6
Često	35,5	34,6	43,5
Redovito (uvijek)	49,3	52,0	23,9
Bez odgovora	1,7	1,2	6,5
<i>Prosjek (M, 1 - 4)</i>	<i>3,34</i>	<i>3,38</i>	<i>2,91</i>

Tablica 11. Jasno davanje do znanja da je samo vlastita vjera prava

Jasno dajem do znanja da je samo vjera moje vjerske zajednice prava vjera	Svi vjeroučitelji/ce (N=471) %	Katolički (N=425) %	Ostali (N=46) %
Rijetko ili nikad	60,9	62,1	50,0
Povremeno	19,1	18,1	28,3
Često	10,2	10,4	8,7
Redovito (uvijek)	7,6	7,5	8,7
Bez odgovora	2,1	1,9	4,3
<i>Prosjek (M, 1 - 4)</i>	<i>1,64</i>	<i>1,63</i>	<i>1,75</i>

Iznenaduje činjenica da dobra polovica vjeroučiteljica i vjeroučitelja (njih 52,9 %) rijetko ili nikada ne poziva predstavnike drugih religija ili crkava na svoju nastavu kako bi predstavili svoju religiju ili konfesiju (usp. Tabl. 12). Korelacije pokazuju da to češće čine vjeroučitelji i vjeroučiteljice s više radnog staža ($r = 0,170$). Autentičnu informaciju najbolje može posredovati susret s autentičnim predstavnicima određene vjeroispovijesti, a prethodno upoznavanje vjeroučitelja s njima svakako dodatno pridonosi kulturi međureligijskog i ekumenskog dijaloga.

Vjeroučitelji i vjeroučiteljice također samo povremeno ($M = 2,07$) traže da se učenici samostalno informiraju o drugim religijama i konfesijama te iznesu u nastavi rezultate istraživanja (usp. Tabl. 13).

Tablica 12. Pozivanje predstavnika drugih vjera ili crkava koji predstavljaju svoju vjersku zajednicu

Nastojim dovesti predstavnike drugih vjera ili crkava koji predstavljaju svoju vjersku zajednicu	Svi vjeroučitelji/ce (N=471) %	Katolički (N=425) %	Ostali (N=46) %
Rijetko ili nikad	52,9	53,2	50,0
Povremeno	30,4	31,1	23,9
Često	9,8	9,2	15,2
Redovito (uvijek)	4,7	4,9	2,2
Bez odgovora	2,3	1,6	8,7
<i>Prosjek (M, 1-4)</i>	<i>1,65</i>	<i>1,65</i>	<i>1,67</i>

Tablica 13. Poticanje da se učenici sami informiraju o drugim religijama i konfesijama i izlože u nastavi rezultate istraživanja

Tražim da se učenici sami o njima informiraju i izlože to na satu	Svi vjeroučitelji/ce (N=471) %	Katolički (N=425) %	Ostali (N=46) %
Rijetko ili nikad	20,8	20,2	26,1
Povremeno	52,2	54,1	34,8
Često	20,6	20,0	26,1
Redovito (uvijek)	3,6	3,5	4,3
Bez odgovora	2,8	2,1	8,7
<i>Prosjek (M, 1-4)</i>	<i>2,07</i>	<i>2,07</i>	<i>2,10</i>

3.8. Ophođenje s različitim svjetonazornim stajalištima u nastavi

U hrvatskom društvu kao i u drugim postsocijalističkim društvima često izranjaju na vidjelo ideološki prijepori. Osposobljava li vjeronauk za dijalog s drukčijim stajalištima? Kako se vjeroučiteljice i vjeroučitelji odnose prema temama o kojima postoje različita stajališta u njihovoj vjerskoj zajednici i liberalnom društvu? Upitani osjećaju li se nelagodno kada trebaju obrađivati teme o kojima postoje različita mišljenja u njihovoj vjerskoj zajednici i svjetonazorski pluralnom društvu, vjeroučiteljice i vjeroučitelji na ljestvici odgovora od 1 (rijetko ili nikada) do 4 (redovito) uglavnom odgovaraju niječno ($M = 1,28$). Nelagodu spram navedenih tema još manje osjećaju

one vjeroučiteljice i vjeroučitelji koji prakticiraju svoju vjeru posve u skladu s tradicijom vlastite vjerske zajednice ($r = -0,111$), vjerojatno zato što se osjećaju sigurnijima u svom uvjerenju.

Različita stajališta koja o nekim temama postoje u vjerskoj zajednici i liberalnom društvu često koriste kako bi zainteresirali učenike/ce za temu ($M = 2,82$) te kao poticaj učenicima i učenicama na produbljeno razmišljanje i zauzimanje vlastitog stava ($M = 2,95$). Vjeroučiteljice žene nešto češće nego vjeroučitelji muškarci koriste različita stajališta kako bi potaknule učenike i učenice na produbljeno razmišljanje i zauzimanje vlastitih stavova (žene $M = 3,00$; muškarci $M = 2,81$). Korelacije pokazuju da tako češće postupaju vjeroučiteljice i vjeroučitelji s više radnog iskustva nego oni s manje ($r = 0,128$). U prosjeku povremeno ($M = 1,92$) vjeroučiteljice i vjeroučitelji objašnjavaju samo stav svoje vjerske zajednice o temama o kojima postoje različita mišljenja u vjerskoj zajednici i društvu. Od povremeno do često ($M = 2,68$) prikazuju i druga gledišta, ali uvjeravaju u ispravnost stava svoje vjerske zajednice o tim temama. Tako češće postupaju vjeroučitelji i vjeroučiteljice koji su tradicionalno orijentirani i potpuno usklađeni s tradicijom svoje vjerske zajednice ($r = 0,096$).

ZAKLJUČAK

Globalna povezanost današnjega svijeta, bogatstvo njegove životne dinamike te isprepletenost i međuovisnost mnogih problema sve više iznose na vidjelo potrebu za jedinstvom u poštovanju različitosti. Povećana osjetljivost za razlike proizlazi iz veće osviještenosti o dostojanstvu svake ljudske osobe i njezinih često pluralnih i fluidnih identiteta. Izazov pluralizma posebno je akutan za društva Srednje i Istočne Europe koja su prije dva i po desetljeća izašla iz ideološke, političke i gospodarske isključivosti i izoliranosti te se počela otvarati slobodnom mišljenju i graditi otvoreno društvo. Iako su vjerske zajednice u tim društvima, unutar zadanih okvira, nekoć bile simboličke oaze različitosti i slobode, ipak nisu ni same ostale nedotaknute obrascima mišljenja koji su obilježavali totalitarnu ideologiju. Razumjeti pluralnost kao bogatstvo i prednost, uza svu zahtjevnost koju sa sobom nosi suočavanje i ophođenje s razlikama, izazov je za demokratsko društvo, za obrazovanje i školu u tom društvu kao i za vjerske zajednice koje se po vjeronauku uključuju u ostvarivanje ciljeva i zadataka javne škole.

Na tragu politike priznavanja razlika, čiji je začetnik kanadski filozof Charles Taylor, profilirao se koncept pedagogije priznavanja koja se zasniva na egalitarnoj razlici. Ona s jedne strane želi ublaži-

ti utjecaj društvenih hijerarhija koje su prisutne u školi i nastavi, a kao posljedicu imaju diskriminaciju, potiskivanje i marginaliziranje podcijenjenih skupina po različitim osnovama (socijalnoj, spolnoj, nacionalnoj, kulturnoj, regionalnoj, zdravstvenoj, s obzirom na sposobnosti i mogućnosti i slično). Pedagogija priznavanja, s druge strane, svjesno promiče vrijednost razlika i dostojanstvo svake osobe, društvene skupine i njezinog identiteta. Uvažavanje različitih individualnih resursa i poticanje otvorenosti za drugačije u međusobnoj razmjeni i interakciji vodi obogaćenju svih i cijele zajednice. Uključenost, participacija, recipročnost i promjena perspektive temeljna su načela egalitarnog ophođenja s razlikama. Pedagogija osjetljiva na nejednakosti i usmjerena na pravedno i produktivno ophođenje s razlikama povezana je s vrijednosnim usmjerenjem odgojno-obrazovnog djelovanja i škole kao društvene institucije koja promiče razvoj mladih naraštaja te pridonosi izgradnji pravednijeg društva. Pluralizam kao posljedica priznavanja i uvažavanja razlika ne razvija se sam od sebe, već zahtijeva svjestan napor i zalaganje. Vjeronauk u školi treba promicati egalitarno priznavanje razlika ne samo snagom svoga pedagoškog, već i teološkog identiteta. Religije i teologije temelje se na vjeri u Boga stvoritelja svih ljudi, koji su jedinstveni i neponovljivi, ali jednaki u dostojanstvu njegovih stvorenja i pozvani ostvarivati se u međusobnoj komunikaciji, interakciji, pomaganju i zajedništvu života i djelovanja. Kvantitativno empirijsko istraživanje koje smo proveli na reprezentativnom uzorku željelo je ispitati koliko je ovo promotivno djelovanje priznavanja razlika prisutno kod vjeroučiteljica i vjeroučitelja konfesionalnih vjeronauka u Hrvatskoj.

Istraživanje o odnosu vjeroučiteljica i vjeroučitelja u Hrvatskoj prema razlikama u razredu i nastavi pokazalo je da, suprotno dojmu koji se često stvara u medijski posredovanoj javnosti, vjeroučiteljice i vjeroučitelji svih vjerskih zajednica u Republici Hrvatskoj u cjelini pokazuju visok stupanj kulture priznavanja različitosti i inkluzivnog ophođenja s razlikama. Velika većina vjeroučiteljske populacije ima pozitivan stav spram pluralnosti, produktivno koristi raznolikost i razlike te nastoji pravednim tretmanom ublažiti socijalne nejednakosti, vidljive u razredu i nastavi. Kao voditelji i moderatori procesa učenja, nastavnici su svojim ponašanjem i uzori vrednota ili nevrednota koje promiče škola. Iskustvo inkluzivne i raznolike škole jača osobnosti i identitete učenika te ih osposobljava za suživot u različitosti i izgradnju inkluzivnog društva. Zato, uz ukupan pozitivan nalaz o kompetencijama hrvatskih vjeroučiteljica i vjeroučitelja spram poštovanja razlika koje je snaga škole i društva, ipak treba uočiti da još ima prostora za poboljšanje. To se prvenstveno

odnosi na prijelaz s načelne razine na didaktičku, koja se ogleda u odgovarajućim pristupima, zadacima i poticajima, u metodama i oblicima rada koji promiču jačanje identiteta učenika koji se razlikuju po spolu, sposobnostima, regionalnom i možda kulturnom podrijetlu, religioznoj socijalizaciji i slično.

Osvješćivanje o razlikama kao bogatstvu, koje se temelji na egalitarnom priznavanju i prihvaćanju razlika, u pojedinim slučajevima mora se izraziti i u oblicima "pozitivne diskriminacije" koja je osjetljiva spram manjina i podcijenjenih skupina, spram njihovih biografija i identiteta (kulturnih, regionalnih, religijsko-konfesionalnih, religijskosocijalizacijskih, klasnih, s obzirom na spol, zdravlje, sposobnosti i slično). Riječ je o osjetljivosti koja je kreativna i domišljata u načinima na koje će minimizirati stigmatizaciju i diskriminaciju te promicati dostojanstvo osoba integrirajući njihove identitete u raznoliko bogatstvo ukupne razredne, školske i društvene zajednice, pritom dakako pazeći da se ne uzrokuju nove nepravde. Na didaktičkoj razini ta osjetljivost izražava se u poticajima na propitivanje ustaljenih obrazaca mišljenja i prosudbe, vrednota ili nevrednota na kojima se oni temelje; očituje se u razvijanju sposobnosti promjene perspektive promatranja, u poticanju otvorenosti za komunikativnu etiku i relacionalni odgoj za vrednote. U nastavi i školi promjene perspektive i načina promatranja uvelike pridonosi samo znanje i učenje kojim se prevladavaju zastarjele i (ili) iskrivljene spoznaje. Riječ je o znanju koje pomaže uvidjeti povijesnu i društvenu uvjetovanost mnogih pogleda i interpretacija te vodi do produbljenih i novih – u vjeronauku – vjerskih spoznaja.

Provedeno istraživanje upravo pokazuje izraženiju potrebu za dubljim propitkivanjem filozofskih, antropoloških i teoloških koncepata i interpretacija vjerskih sadržaja kod samih vjeroučitelja i vjeroučitelja. Riječ je o propitkivanju koje će iznijeti na vidjelo oslobađajuću poruku religija i njihov inkluzivni potencijal za izgradnju ljudske zajednice utemeljene na načelima jednakosti u različitosti te usmjerene k težnji za uzajamnim poštovanjem, razumijevanjem i zajedništvom. Odgovarajuću perspektivu afirmacije pluralizma potrebno je ugraditi u temeljnu i trajnu izobrazbu nastavnika općenito i teološku izobrazbu vjeroučitelja i vjeroučitelja napose. Zadnja desetljeća iznjedrila su mnoga teološka znanja stečena u interdisciplinarnom, ali i međureligijskom dijalogu te zasnovana na odgovarajućim istraživanjima u području razumijevanja i tumačenja Biblije, etike i morala, pastoralne prakse i duhovnosti, u području kršćanske antropologije, odnosa prema drugim religijama, odnosa prema kulturama, prema prirodnim znanostima i slično. Potrebno

je trajno osuvremenjivati teološka znanja u programima i ostvarivanju profesionalne i trajne formacije vjeroučiteljica i vjeroučitelja, osnaživati ih u njihovoj ulozi teologinja i teologa u javnom prostoru škole. Trajna edukacija nužna je i u vjerskim zajednicama, jer u današnjim okolnostima osobito je važno da vjeroučiteljice i vjeroučitelji nađu odgovarajuću podršku kako u školi tako i u svojim vjerskim zajednicama, podršku koja će ih još više osnažiti za inkluzivno odgojno-obrazovno djelovanje.

ATTITUDES OF CATECHISTS IN CROATIA TOWARDS DIFFERENCES IN CLASSROOM AND TEACHING

Summary

The first part of the paper presents the development of a concept of pedagogy that recognizes differences in relation to the promotion of social justice in and through education. On the basis of relevant literature one can see the extension of the idea of egalitarian difference beyond race, culture and nation to gender, social class, possibilities and capabilities, as well as to other differences that form the person's identity. The author throws light upon ethical implications of inclusive and exclusive philosophical and anthropological concepts included in pedagogical choices, in hidden curriculum and didactic components of education. At the same time the correlations with postmodern thinking become prominent as well as with specific circumstances of Croatian society in transition. The role of religious education in school is placed in the context of education that promotes differences as strengths.

Against this background in the following text the author presents the results of quantitative empiric research on the attitudes of catechists in Croatia to differences and inequalities in classroom and teaching. This is the first research on a representative sample which has included the catechists of all religious communities that hold religious education in schools throughout Croatia. The main finding of the research confirms that the respondents have a high level of culture in recognizing and respecting the differences and in promoting the values of inclusive and plural school and society. Yet, there are some shades that leave room for improvement and progress.

Keywords: recognition of differences, inclusive education, social justice, value orientation of school, competences of catechists